

УДК 94:327 (100)

DOI 10.32782/cuj-2024-4-11

Саранов Сергій Вікторович

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7574-0260

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ЯКОБА БУРКХАРДТА (1818–1897 РР.) ТА МАКСА ВЕБЕРА (1864–1920 РР.)

Статтю присвячено аналізу державно-правових показників епохи Відродження та Реформації у науковій спадщині Якоба Буркхардта (1818–1897 рр.) і Макса Вебера (1864–1920 рр.). Зазначається, що в характеристиці епохи Відродження швейцарський дослідник відштовхувався від запропонованої ним концепції держави «як витвору мистецтва». Державно-правові показники епохи Відродження накладали значний вплив на поняття державного устрою, відображали світоглядні ідеали епохи Відродження. Автор статті констатує, що оцінка Буркхардтом державно-правового устрою епохи Відродження та Реформації має не контрарний, а взаємодоповнювальний характер. Так, епоха Реформації призвела до встановлення контролю держави над церквою. Відповідно до оцінок Я. Буркхардта цей процес відображав факт встановлення «всемогутності» держави. Автор статті констатує, що аналіз авторських оцінок Я. Буркхардта має значний пізнавальний потенціал у вивченні основних етапів розвитку політико-правової думки раннього Нового часу та становить інтерес для сучасної української історіографії.

Характеристика державно-правових показників епохи Відродження та Реформації з боку Якоба Буркхардта показує, що перевагу в історичному плані він віддає показникам та ідеям епохи Відродження. До того ж початок Реформації в Німеччині унеможливив проникнення ідей епохи Відродження до німецьких територій. Німеччина, що перебувала в культурному плані, можливо, з позиції Буркхардта, на вищій точці свого розвитку, опинилася відкинutoю на декілька кроків назад у своєму розвитку. Така оцінка Реформації з боку швейцарського вченого дає змогу, наприклад, побачити відмінності між його поглядами та поглядами на політико-правове, культурне значення Реформації в наукових працях німецького соціолога, філософа, автора культової праці «Протестантська етика і дух капіталізму» Макса Вебера (1864–1920 рр.). Так, ми бачимо, що для Вебера Реформація започаткувала процес «розчаклування» світу, стала точкою відліку та передумовою формування капіталізму.

Проте погляди Якоба Буркхардта на епоху Відродження та Реформацію мають не контрарний, а взаємодоповнювальний характер. Навпаки, система історіографічних оцінок Реформації, закладених у культовій роботі Макса Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», має більш безапеляційний характер. Останнє, звісно ж, може тільки спонукати до подальшої наукової уваги до наукового спадку Якоба Буркхардта з позиції продовження його вивчення в межах сучасної української історіографії.

Ключові слова: Якоб Буркхардт, Макс Вебер, епоха італійського Відродження, епоха Реформації, державно-правовий розвиток, «держава як витвір мистецтва».

Saranov S. V. Characteristics of state and legal indicators of the Renaissance and Reformation era in the scientific heritage of Jacob Burkhart (1818–1897) and Max Weber (1864–1920)

The presented article is devoted to the analysis of state-legal indicators of the Renaissance and Reformation in the scientific legacy of Jacob Burkhart (1818–1897). It is noted that when characterizing the Renaissance era, the Swiss researcher started from the concept of the state “as a work of art” proposed by him. The state-legal indicators of the Renaissance imposed a significant influence on the concept of the state system, reflecting the ideological ideals of the Renaissance. The author of the article states that the assessment by Swiss scholars of the state-legal structure of the Renaissance and Reformation eras is not contradictory, but complementary in nature. Thus, the Reformation era led to the establishment of state control over the church. According to Burkhart, this

process reflected the fact of establishing the «omnipotence» of the state. The author of the article states that the analysis of the author's evaluations by Ya. Burckhardt has significant cognitive potential when studying the main stages of the development of political and legal thought of the early modern period and is of interest to modern Ukrainian historiography.

The characterization of the state and legal indicators of the Renaissance and Reformation by Jacob Burckhardt shows that he gives preference in historical terms to the indicators and ideas of the Renaissance. Moreover, the beginning of the Reformation in Germany made it impossible for the ideas of the Renaissance to penetrate the German territories. Germany, which was culturally, perhaps from Burckhardt's point of view, at the highest point of its development, found itself thrown back several steps. Such an assessment of the Reformation by the Swiss scientist allows, for example, to see the differences between his views and the views on the political, legal, cultural significance of the Reformation in the scientific works of the German sociologist, philosopher, author of the cult work "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" by Max Weber (1864–1920). Thus, we see that for Weber, the Reformation initiated the process of "disenchanted" the world, became the starting point and prerequisite for the formation of capitalism.

Nevertheless, Jakob Burckhardt's views on the Renaissance and the Reformation are not contradictory, but complementary in nature. On the contrary, the system of historiographic evaluations of the Reformation laid down in Max Weber's cult work "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" has a more irrevocable character. The latter, of course, can only encourage further scientific attention to the scientific legacy of Jacob Burckhardt from the point of view of continuing his study within the framework of modern Ukrainian historiography.

Key words: Jacob Burckhardt, Max Weber, the era of the Italian Renaissance, the era of the Reformation, state and legal development, «the state as a work of art».

Вступ. Звернення до окремих аспектів інтерпретації державно-правового розвитку епохи Відродження та Реформації швейцарського історика культури Якоба Буркхардта (1818–1897 рр.) та німецького соціолога Макса Вебера (1864–1920 рр.) становить значний інтерес для розуміння характерних рис та особливостей еволюції політичної і правової думки Нового часу. Це становить також інтерес для сучасного українського суспільства, реформування якого та розвиток на основі правових цінностей європейської цивілізації потребує врахування наявної традиції формування європейської політико-правової думки.

Як відомо, епоха глобалізації загострює низку світоглядних проблем, суттєві досягнення в галузі побудови правової держави часом можуть супроводжуватися проявами воєнних конфліктів, соціальної нерівності, бідності та іншими негативними явищами. Поняття «держава» на рівні своїх теоретичних показників через це продовжує привертати увагу фахівців різного профілю. У силу цього зростає інтерес до того періоду розвитку політико-правової думки, коли було закладено основи сучасного погляду на ключові етапи формування країн Західної та Південної Європи, що збігалось також із стрімким виходом європейських країн із їх

державно-правовими показниками на світову арену як основного центру впливу. Наукова творчість швейцарського історика культури Якоба Буркхардта належить до тих недостатньо вивчених сторінок у рамках української історіографії політико-правової думки, які становлять інтерес як у науковому, так і в загальносоціальному плані.

Також можна констатувати, що порівняльний аналіз поглядів Буркхардта та Макса Вебера до цього моменту не опинявся в центрі уваги українських науковців.

Таким чином, тема представленої статті є актуальною.

Матеріали та методи. Наукова спадщина Якоба Буркхардта привертала увагу фахівців у галузі історії політико-правової думки, але окремих досліджень у рамках української історіографії, які розглядають його оцінку епохи Відродження та Реформації на рівні порівняльного аналізу його поглядів з поглядами Макса Вебера, досі не було створено. Пов'язано це з тим, що тривалий час набагато доступнішою для українських дослідників була класична праця Буркхардта «Культура Відродження в Італії» 1860 року [3], у якій повністю розкрився його науково-дослідний талант і яка принесла цьому вченому широку популярність. Водночас курс університетських лекцій Буркхардта, що читалися

ним протягом п'ятдесяти років викладацької кар'єри в м. Базелі (Швейцарія), в українській історіографії досі не ставав предметом окремого вивчення. Так, серед західних фахівців з історії політико-правової думки слід зазначити роботи Ф. Мейнеке, Е. Дюрра, У. Кегі та інших дослідників [4].

У центрі уваги західних дослідників здебільшого опинявся внесок швейцарського вченого у вивчення історії культури, його політичний світогляд, однак окремих досліджень, що розглядають на рівні порівняльного аналізу його політико-правову оцінку епохи Відродження та Реформації, не так уже й багато. Звичайно, історіографія, присвячена науковій спадщині Буркхардта, величезна, і завдання представленої статті полягає у заповненні наявної лакуни саме в українській історіографії. Значно більше робіт, що відштовхуються від його класичної праці «Культура Відродження в Італії» [3], тоді як, наприклад, його пізня і незакінчена «Історія грецької культури», яка залишилася такою з технічних і особистих причин, досі погано вивчена.

Творчість Макса Вебера в українській історіографії досліджена значно краще. Так, 1994 року Олександр Погорілий переклав українською роботу «Протестантська етика і дух капіталізму» [6] цього «буржуазного Маркса». Ідеї Вебера, як відомо, присутні так чи інакше в межах українського філософського, політико-правового, наукового-дослідного дискурсу. Проте порівняльний аналіз поглядів Вебера з поглядами інших видатних представників наукової думки XIX століття потребує окремої уваги. Українська історіографія тільки починає цей шлях.

У рамках української історіографії проблема порівняльного аналізу оцінок Я. Буркхардтом епохи Відродження та Реформації не ставала предметом окремого аналізу. Водночас існує ряд досліджень, серед яких потрібно відзначити роботи М. Вегеш, Р. В. Васильченко, В. П. Марчука й інших вчених [7]. Це дає нам підставу звернутися до зазначеної тематики, залучаючи для досягнення поставленої мети саме курс університетських лекцій Буркхардта.

Під час написання статті було використано французький переклад із німецької універ-

ситетських лекцій Я. Буркхардта 2001 року видання, здійснений Свенном Стелінг-Мішо [1]. Крім цього був використаний французький переклад його так званих «Історичних фрагментів», здійснений у Женеві в 1965 році Морісом Шевальє [2]. Був також використаний український переклад роботи Олександра Погорілого роботи Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму» [5]. Професор Ліцею Кондорсе М. Шмітт 1906 року здійснив переклад (друге видання) класичної роботи Буркхардта «Культура Відродження в Італії» [3].

Метою статті є надати порівняльний аналіз оцінок Якобом Буркхардтом і Максом Вебером державно-правових показників епохи Відродження та Реформації, а також висловити окремі аспекти власних оцінок проблематики.

Результати. Наукова творчість швейцарського історика культури Якоба Буркхардта справила і продовжує справляти величезний вплив на вивчення політико-правової думки раннього Нового часу. Відомий учений, який здобув у своїй викладацькій діяльності широку популярність, у 1860 році видав свою класичну працю «Культура Відродження в Італії» [3]. У ній він у розгорнутому вигляді проаналізував суму показників соціального та державного розвитку Італії епохи Відродження, на перше місце, як відомо, поміщаючи саме показники розвитку культури.

Як зазначає в оглядовій статті, присвяченій швейцарському вченому, директор Швейцарського національного музею Деніз Тонелла, «Буркхардт описує Відродження як історичну та культурну епоху, тим самим змінюючи погляд на сучасність» (*Burckhardt décrit la Renaissance comme une époque historique et culturelle, changeant en cela la perspective sur les temps modernes*) [5].

Відомо також про певну зневагу з його боку політичною історією як такою під впливом реалій історичного розвитку XIX століття. Авторська концепція Буркхардта держави епохи Відродження розумілася їм у рамках теоретичного положення, що набуло величезної популярності. Ідеться про державу як «свідомо задуману побудову, як витвір мистецтва» (*французький перекладач*

М. Шмітт у перекладі 1906 року французькою цього вислову Буркхардта зупиняється на такій, більш вдалий, на нашу думку, варіації: ...c'est l'état apparaissant comme une creation calculée, voulue, comme une machine savante – С. С. [3, с. 10].

Епоха італійського Відродження розуміється швейцарським дослідником із кількох позицій. По-перше, як прояв людського індивідуалізму і навіть егоїзму величезної історичної сили. По-друге, у державі епохи італійського Відродження ми бачимо здатність протидії так званим історичним кризам. Державний апарат італійських міст республік, як тиранічних, так і республіканських, виявлявся гармонійною системою, що відбивала певні світоглядні ідеали. По-третє, Буркхардт був далекий від ідеалізації держави та права епохи італійського Відродження. У роботі «Культура Відродження в Італії» він серед іншого пропонує звернути увагу у викладі матеріалу на «розгляді держави з тиранічним чином правління як найбільш закінченого і яскраво вираженого типу» [3, с. 8].

Значна увага при цьому приділяється їм характеристиці особистісних показників італійських правителів цього періоду. Наприклад, імператор Фрідріх II оцінюється ним як «перша сучасна людина на троні» [3, с. 9]. Діяльність Фрідріха II мала на меті ліквідувати «ленну державу», встановити повний контроль над населенням різними маніпулятивними практиками, централізувати державу та державне управління. Цей правитель, зазначає швейцарський дослідник, сформувався у відповідній цим цілям політичній атмосфері та реальності. Таким чином, державно-правовий розвиток епохи італійського Відродження оцінюється Буркхардтом на основі об'єктивних показників цього розвитку, з урахуванням його специфіки й величезного історичного значення для подальшого розвитку держави та права країн Західної Європи.

Звернемося тепер до оцінки Якобом Буркхардтом державно-правових показників епохи Реформації у Європі та її історичного значення. Отже, викладення матеріалу з цього питання в курсі лекцій починається з констатації значного історичного впливу реформа-

ційних ідей. Ідеться про «зміну самого світу» [2, с. 140]. Для цього потрібно було розірвати зв'язок із попередньою середньовічною традицією. Далі Буркхардт перераховує загальні риси реформаційного руху, наприклад, те, що «з 1520 метою Лютера стало повне викорінення католицизму» [2, с. 140]. Протистояння католицизму та протестантизму оцінюється з урахуванням історичних показників обох протиборчих сторін. Утім, «Німеччина заплатила у Тридцятилітній війні настільки дорожчу ціну за Реформацію, яку взагалі важко собі уявити» [2, с. 142].

У характеристиці значення Реформації наголошується на важливості встановлення контролю держави над церквою. Буркхардт оцінює це як «один з найбільших кроків до всемогутності, який будь-коли могла зробити держава» [2, с. 143]. З іншого боку, рухи, «подібні до Реформації, завжди обманюються» [2, с. 145]. Прагнення радикальним чином змінити та скасувати модель соціального розвитку, засновану на глибокій традиції державного розвитку, було просто неможливо здійснити в такі короткі історичні терміни. Звісно, Реформація одразу отримала широку соціальну підтримку. Однак важливо розуміти першорядність у цій ситуації «ненависті до церкви (*католицької*. – С. С.), а не... любові до Євангелія» [2, с. 146].

В оцінці показників Реформації, її значення для державного та правового розвитку Буркхардт акцентує увагу на прагненні розірвати зв'язок «з усім історичним». Вочевидь, це був лише перший порив, що не означало миттєву появу держави нового рівня організації. Так, держави, охоплені реформаційним рухом, мали на меті «захоплення майна церкви та в посиленні могутності влади» [2, с. 148]. Держави та правителі починають прикривати політичні цілі частково релігійними гаслами. Наводиться показовий приклад запровадження смертної кари, але не під впливом ідей «релігійного фанатизму». Питання церковної власності, боротьба за отримання контролю над цією власністю, так само як і обмеження «громадян політичними та поліцейськими рамками» [2, с. 148], були проявами тієї самої політичної по суті тен-

денції. Боротьба з католицизмом мала на меті збільшення «повноважень» протестантської держави.

Отже, держава епохи Реформації з погляду Буркхардта має кілька цілей. Ідеться, по-перше, про відновлення контролю над народними масами, які в період реформаційного руху раннього періоду часто виходили з-під контролю. По-друге, переділ церковної власності, зокрема і земельної, призводив до необхідності здійснити легітимізацію цього процесу. Звідси потреба, як зазначається, «в міцній догмі», здатній вберегти протестантизм від розпаду на локальні релігійні рухи. Буркхардт навіть використовує поняття «виправдання пограбування» [2, с. 149].

У подальшому викладі матеріалу швейцарський дослідник фіксує взаємозв'язок проблематики для держави епохи Реформації «будь-якого ухилення від віри» з побоюваннями «за конфісковані ними величезні багатства» [2, с. 149]. Звертається увага також на специфіку політичної та релігійної поведінки Мартіна Лютера у процесі його взаємин із правителями держав. Так, Лютер «ніколи не організовував свою церкву, натомість одразу ж залишив за окремими світськими правителями право надавати їй форми та забезпечувати її подальше існування» [2, с. 151]. Зрозуміло, Лютер не міг безпосередньо впливати й повністю визначати специфіку цього процесу. Можливо, у його релігійному розумінні все здавалося дещо інакше або принаймні не так однозначно. Проте саме цим пояснюються особливості державно-правового розвитку в епоху Реформації.

Держава в епоху Реформації отримує величезний вплив і силу. Зливаються в єдине ціле кілька ключових показників, серед яких «лютерівська ортодоксія, володіння церковним майном та політична всемогутність» [2, с. 151]. Утім, «лютерівська ортодоксія» через деякий час зникла з представленого, умовно кажучи, математичного рівняння, головним історичним результатом якого стала «величезна влада держави над церквою в XVI столітті» [2, с. 151].

Реформація як явище, з погляду Буркхардта, зіграла негативну роль у культурному

розвитку Німеччини. Саме внаслідок цього культурний вплив ідей епохи Відродження виявився неможливим або його було мінімізовано. І це при тому, що на момент початку Реформації в Німеччині соціальні показники були історично прогресивними, перебували на підйомі, але перервалися таким чином у рамках впливу реформаційних ідей. Реформація, яка була величезною небезпекою для італійського папства, запустила серйозні процеси не тільки в Німеччині, а й у всіх європейських країнах. З одного боку, бачимо реакнімацію релігійних позицій (протестантизм), з іншого – переплетення складних релігійних протиріч, протистояння Габсбургів і Валуа, Османської імперії та Європи загалом. Результатом стає, з погляду Буркхардта, загальний показник у вигляді «великих криз від 1560 до 1593 рр.», а також «жахливий захід сонця» XVI століття як такого [2, с. 111].

Основні положення концепції Якоба Буркхардта становлять значний інтерес з погляду подальшого розвитку окремих аспектів історіографічної традиції епохи Відродження та Реформації. До завдань представленої нами статті не входить розгляд усіх аспектів цієї обширної проблематики. Разом із тим з погляду контурів наявних розбіжностей у рамках наявної історіографічної традиції цілком очевидно впадає в око розбіжність в оцінці Реформації між швейцарським ученим і видатним німецьким соціологом, філософом, автором культової роботи «Протестантська етика і дух капіталізму» Максом Вебером (1864–1920 рр.).

Внесок Макса Вебера у вивчення широкого спектра проблем еволюції суспільства та держави, його інтерпретація походження капіталізму досить добре вивчені в історіографії. Можна погодитись з О. Погорілим у тому, що, використовуючи «величезний фактичний матеріал, вчений показав, що духовні запиту людей можуть виступати не менш важливим фактором історичного прогресу, ніж їх матеріальні інтереси» [9, с. 4]. Він є автором класичних робіт, проте найбільше він відомий завдяки роботі «Протестантська етика та дух капіталізму», опублікованій у 1905 році. Вебер прямо пов'язує походження

капіталізму з впливом реформаційних ідей, які окреслили процес «розчаклування світу». Протестантизм, протестантські країни, населення цих країн за своїми показниками більш представлені в «капіталістичному виробництві». Це, з погляду Вебера, можна спостерігати також за деякими показниками освіти. Так, католики віддають перевагу саме «гуманітарній підготовці», тоді як протестанти «у відносно більшій кількості прямують у промисловість» [6, с. 40].

Вебер, констатуючи зазначену закономірність, робить загальніший висновок про «специфічний духовний склад, який є наслідком виховання» протестантів [6, с. 41]. Як бачимо, «жахливий захід сонця» XVI століття, на який звернув увагу Буркхардт, Вебера не цікавить. Його, на відміну від цього, цікавить інше, а саме внесок протестантизму в походження капіталізму та сучасної держави. У цьому сенсі, на нашу думку, Вебер постає перед необхідністю створення яскравої авторської концепції.

Вебер, будучи відомим ученим, займався політичною діяльністю, поєднуючи риси вченого та політика. Показовою, на наш погляд, є згадка у передмові до українського перекладу «Протестантської етики та духу капіталізму» схильність Вебера до політики настільки, що в 1894 році у вступній лекції у Фрайбурзькому університеті «він торкається політичних питань, зокрема проблеми розбудови сильної національної держави» [9, с. 5]. Він відчував дух свого часу, як і багато німців епохи. Дружина Вебера, Маріанна Вебер, в апологетичній роботі, присвяченій його життю та творчості, також згадує схильність до політики свого чоловіка. Наприклад, він досить складно сприймав Бісмарка, усвідомлюючи, що «сильна особистість» здатна, серед іншого, принести біду Німеччині. Він жив політичним життям німецького суспільства. Як відомо, на відміну від Вебера, Буркхардт був розчарований реаліями політичних подій свого часу. Звідси його зневага до так званої політичної історії. Зовсім іншу картину ми спостерігаємо у випадку з Вебером.

Констатувавши деякі з широко відомих штрихів інтелектуальних і особистісних рис

Вебера та Буркхардта, ми отримали певний методологічний простір для подальших кроків. Не применшуючи внесок Вебера в інтерпретацію походження капіталізму і віддаючи належне його класичним роботам, ми вважаємо за доцільне висунути кілька тез, здатних поставити під сумнів винятковий вплив Реформації на процес «розчарування світу» відповідно до оцінки Вебера.

По-перше, аналіз оцінок Якоба Буркхардта епохи Відродження та Реформації показує, на наш погляд, що Буркхардт, аж ніяк не зменшуючи вплив Реформації, вказував на її негативний вплив для Німеччини. Буркхардт робить це, виходячи з об'єктивних історичних показників Реформації.

По-друге, теза Вебера про те, що Реформація заклала основи таких відомих рис німецького суспільства, як, наприклад, «працьовитість», може бути поставлена під сумнів. Адже на момент започаткування Реформації політико-правові ментальні показники німецького суспільства формувалися протягом тривалого історичного періоду. Позиція Вебера нагадує пошук авторської концепції шляхом яскравого соціологічного узагальнення.

По-третьє, теза Вебера про те, що світ виявився «розчарований» за підсумками Реформації надто прямолінійний. На нашу думку, саме епоха Відродження, а не Реформації мала визначальний вплив на процес еволюції суспільства та держави. Реформація у цьому сенсі була, умовно кажучи, вторинним явищем.

По-четверте, можна погодитися з відомою тезою Вебера про більшу представленість протестантів у великій промисловості. Можна також погодитися, безумовно, із впливом протестантизму формування капіталізму. Однак з урахуванням аргументів, представлених нами вище, ця теза також потребує додаткового розгляду.

Висновки. Характеристика державно-правових показників епохи Відродження та Реформації з боку Якоба Буркхардта показує, що перевагу в історичному плані він віддає показникам та ідеям епохи Відродження. До того ж початок Реформації в Німеччині унеможливив (мінімізував) проникнення ідей

епохи Відродження до німецьких територій. Німеччина, що перебувала в культурному плані, можливо, з позиції Буркхардта, на вищій точці свого розвитку, опинилася відкинutoю на декілька кроків назад у своєму розвитку. Така оцінка Реформації з боку швейцарського вченого дає змогу, наприклад, побачити відмінності між його поглядами та поглядами на політико-правове, культурне значення Реформації в наукових працях німецького соціолога, філософа, автора культової праці «Протестантська етика і дух капіталізму» Макса Вебера (1864–1920 рр.). Ми бачимо, що для Вебера Реформація започаткувала процес «розчаклування» світу, стала

точкою відліку та передумовою формування капіталізму.

Проте погляди Якоба Буркхардта на епоху Відродження та Реформацію мають не контрарний, а взаємодоповнювальний характер. Навпаки, система історіографічних оцінок Реформації, закладених у культовій роботі Макса Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», має більш безапеляційний характер. Останнє, звісно ж, може тільки спонукати до подальшої дослідницької уваги до наукового спадку двох видатних представників наукової думки з позиції продовження його вивчення в межах сучасної української історіографії.

Література

1. Burckhardt J. *Considérations sur l'histoire universelle*. Traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia, 2001. 59 p.
2. Burckhardt J. *Fragments historiques*. Traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Geneve, Librairie Droz. 1965. 272 p.
3. Burckhardt J. *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*. Tome I. Trad. de M. Schmitt. Paris, Librairie Plon, 1906. 388 p.
4. Meinecke F. Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Rezenie. *Historische Zeitschrift*. 1906. № 97. P. 557–562.
5. Tonella D. Jacob Burckhardt: l'historien suisse le plus renommé au monde. 2018. URL: <https://blog.nationalmuseum.ch/fr/2018/05/jacob-burckhardt-lhistorien-suisse-le-plus-renomme-au-monde/> (дата звернення: 08.12.2024).
6. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Основи, 1994. 273 с.
7. Марчук В. П., Марчук Г. В. Історія політичних і правових вчень. Київ : Видавничий дім «Персонал», 2009, 480 с.
8. Лавринович О. В., Журавльов Д. В., Коротюк О., Фоменко А. Є., Чижмарь Ю. В. Історія політичних і правових вчень. Від стародавніх часів до XVII століття. Київ, 2021. 238 с.
9. Погорілий О. Макс Вебер і його класична праця / Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Пер. з нім. О. Погорілий. Київ : Основи. 1994. С. 3–18.

References

1. Burckhardt, J. (2001). *Considérations sur l'histoire universelle*. Traduit de l'allemand par Sven Stelling-Michaud, Paris, Edition Allia. 59 p. [in French].
2. Burckhardt, J. (1965). *Fragments historiques*. Traduit de l'allemand par Maurice Chevallier, Geneve, Librairie Droz. 272 p. [in French].
3. Burckhardt, J. (1906). *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*. Tome I. Trad. de M. Schmitt. Paris, Librairie Plon. 388 p. [in French].
4. Meinecke F. (1906). Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen*. Rezenie. *Historische Zeitschrift*. № 97. P. 557–562 [in German].
5. Tonella, D. (2018). Jacob Burckhardt: l'historien suisse le plus renommé au monde. 2018. Retrieved from: <https://blog.nationalmuseum.ch/fr/2018/05/jacob-burckhardt-lhistorien-suisse-le-plus-renomme-au-monde/> (дата звернення: 08.12.2024) [in French].
6. Veber, M. (1994). *Protestantska etika i duh kapitalizmu [Protestant ethics and the spirit of capitalism]*. Per. z nim. O. Pogorilij. Kyiv: Osnovi. 273 p. [in Ukrainian].
7. Marchuk, V.P., & Marchuk, G.V. (2009). *Istoriya politychnih i pravovih vchen [History of political and legal doctrines]*. Kyiv: Vidavnychiy dim "Personal". 480 p. [in Ukrainian].

8. Lavrinovich, O.V., Zhuravlov, D.V, Korotyuk, O., Fomenko, A.E., & Chizhmar, Yu.V. (2021). *IstorIya polItichnih I pravovih vchen. Vid starodavnlh chasIv do XVII stolIttya [History of political and legal doctrines. From ancient times to the 17th century]*. Kyiv. 238 p. [in Ukrainian].

9. Pogorilij, O. (1994). Maks Veber i jogo klasichna pracya [Max Weber and his classic work]. Veber M. Protestantska etika i duh kapitalizmu. Per. z nim. O. Pogorilij. Kyiv: Osnovi. P. 3–18 [in Ukrainian].